

ԱՆԱԾԻՏ

Հ Ա Ն Դ Ի Ս Ա Մ Ս Օ Ր Ե Ա Յ

ԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ

Ե. ՏԱՐԻ

ՅՈՒՆԻԱ - ՅՈՒԼԻԱ 1903

Թիի 6-7

ԴԵՄՔԵՐ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՍՎԱՃԵԱՆ

— 0 —

Արեւմտեան Հայոց գրականութեան մէջ ամենակարեւոր տեղ մը բռնող քանի մը գրագէտներու գործը հեղինակներու անունովը միայն ծանօթ է այսօր մեր հասարակութեան, եւ կամ նոյն իսկ բոլորովին անծանօթ, կատարելապէս մոռցուած, այն միակ պատճառով որ այդ գրողները լրագիրներու մէջ ցրուած իրենց յօդուածները հատորի ձեւով չեն ամփոփած, ու այդ լրագիրներուն հաւաքածուն քիչերն ունին այսօր ամբողջապէս։ Այդ «անծանօթներուն» պիտաւորներէն են ինչոտուր Միսաքեան, Ստեփան Ոսկանեան, Յարութիւն Սվաճեան, Նիկողոս Զօրեան, Օրբէն ինճասարեան, Գրիգոր Օտեան, Անհրաժեշտ գործ մըն է հատորներու մէջ ամփոփել՝ կենսագրական ուսումնասիրութիւններով՝ ցանուցիւր գրութիւններն այդ նշանակալից գրողներուն, որոնց մէջ ոմանք իբր գործիչ եւ ոմանք իբր գրագէտ մեծ դեր կատարած են բարձր տաղանդի ու նկարագրի ապացոյցներ տուած են։ Հայոց արդի գրականութեան պատմութիւնը, երբ գրուի, անհերքելի պակասով մը խաթարուած պիտի մնայ՝ եթէ անոր մէջ իրենց որոշ — ու լայն — տեղը չգրուին այս վերոյիշեալ գրագէտները, որոնց գործը՝ երբ հատորներով ամփոփուի՝ հայ նոր սերունդներուն մտաւոր ու ազգային դաստիարակման նպաստող հայկա-

կան մասնադարանի մը լաւագոյն բաժիննէրէն մին պիտի կազմէ։

Սպասելով որ այդ էական պէտքին դռնացու մտնելի՝ կ'ուզեմ՝ բոլոր այժմ՝ չարք մը յօդուածներով ի լոյս հանել ապերախտ մոռացութեան մը մէջ թաղուած այդ գէմքերէն մէկ քանին։

Անոնցմէ չորսը, — Ոսկանեան, Միսաքեան, Սվաճեան, ինճասարեան, — տաճկահայ հրապարակագրութեան առաջին շրջանին հերոսներն են՝ եւ եթէ իրենցմէ ետքը եկողներէն ոմանք հաւատարած են իրենց, ոչ մէկը քանոնք չէ գերազանցած։ ինչոտուր Միսաքեան հրապարակագրէ ունելին է, գրական եւ իմաստասիրական լայն զարգացմամբ հզօր զգացող մըն է, — թերեւս ամենէն հզօր զոր արեւմտեան Հայերն խրատադրած ըլլան։ Իր հոյակապ գործին, ուր ժամանակակից գրական, կրօնական, քաղաքական, իմաստասիրական, բնկերական, մանկավարժական բոլոր հարցերուն վրայ իր ազնիւ ու լուրջ մտքին գատաւատանը յայտնած է՝ անզուգականօրէն ներգալնակ, ամուր ու ճոխ արձակով մը, մտադիր եւ «Անահիտ» յաջորդ թիւերէն մէկուն մէջ՝ նուիրել մանրամասն ուսումնասիրութիւն մը։ Ոսկանեան, որուն անունը արդէն իսկ մութիւն դուրս հանուեցաւ գեղեցիկ յօդուածով մը զոր ԼԷՕ անոր յատկացուց «Մուրճ» մէջ, — հայ հրապարակագրութեան հիմնադիրն է, քիսմասական քաղաքակրթութեան ամենէն ազնիւ տարրերովը կազմուած մաքուր եւ օւժեղ միտք մը, որ միացած՝ չիփակ, աննկուն ու յստակ նկարագրի մը, ներդրայի ազատական պայքա-

րին մասնակցելէ յետոյ 45-ի ֆրանսական Յեզափոխութեան մէջ, այդ պաշարին առաջին անգամ մտցնողը եղաւ Հայութեան խաւար-լարին շրջանակում։ Յարութիւն Սվանան Ոսկանեանի գործակիցն է այդ վնճ գործին մէջ, ու միանգամայն Հայոց առաջին երպի-ծարանը։ Պարոնեանի նախակարգապետ։

Սքալի Սոսանթեան, միւսեւնիս ապաստական ոսմակալարական ոգին՝ ժողովրդական կրակոտ ու քնտանի ոճով մը՝ իր «Սրազբրն» մէջ մուկեղաբար պաշտպանած է երկայն սաւն, զեղեցիկ կտրի մը ուղիով Մասխանի կամ իր բառով՝ «պնակայի թերթ»ին զմէ։

Նիկողոս Հօրսեան անսոսական խնդիրնե բու վրայ լուրջ ուսումնասիրութիւններ հրատարակած է ամենապայծառ, ճով ու անբաւ-դիր աշխարհաբարբ մը։ Գրիգոր Սոսան արտադրած է բազմաթիւ, էջեր — գրական քնն-նադատութիւն, եւրոպական բարբերու վեր-լուծում, կրօնական եւ իմաստասիրական խնդիրներու ինչպէս եւ ազգային հարցերու վրայ խորհրդածութիւններ, — էջեր՝ իլյուսի նմու-թեամբ, վեճողի ձգաւմեկով, ու զրուած՝ ճոխ, ճապուկ ու համոզ աշխարհաբարբ մը, որուն շատ բան կը պարտի մեր արդի լեզուն։

Յարութիւն Սվանանի գործն է որ կ'ուզեմ այսօր ծանօթացնել Սեանիտայի ընթերցողներուն։

Մինչեւ այն օրն ուր Ոսկանեան ու Սվանեան հիմնեցին իրական հայ հրապարակա-գրութիւնը, հայ ժողովուրդը ուրիշ բան չու-նէր զիտ բայցեթէ ամապիրներ, ինչպէս բողո-քականներու ճեմարանն պիտանի դիտեցեա-ցը, որ բարոյախոսական, կրօնական եւ ի-րապիտական յօդուածներ միայն կը պարու-նակէր։ Անպաճախեցաւ ու վիսննայի Մխի-թարեանց սեւրպառն որ բանաթերական, պատմական, գրական պարունակութիւն ու-նէին, ուսումնայոց հովիտանն ու Սկարապոն որ նմանօրինակ նիւթերով լեցուած էին, եւ կամ լրագիրներ, այսինքն օրուան դէպքերուն վրայ տեղեկութիւն տուող պարբերական թերթեր, որոնք կը հրատարակէին նաեւ՝ երբեմն՝ հանրային հարցերու վրայ կարծիք ցայտնող յօդուածներ՝ բայց առանց որչա-ռագրութեան։ Մատարտի «Բանասէր»ը եւ Սնկափուրի «Ուսումնասէր»ը, որոնք եւ-րեցած էին, մինչ 1848ին եւ միւսը

1849ին, ունէին քննադատական ունայտ ոգի մը եւ որոշ աշխարհայեցողութիւն։ Բայց իրենց քաղաքին փոքրիկ հայ գաղութին դուր — եւ է ապառնու՝ չգտան, շատ կարճ տևեցին, ինչպէս եւ Մ. Յ. Հիւսարեանի «Բանասէր»ը՝ Պոլսում (1851), որ քննադատական ուղղու-թիւն ունէր, բայց ապրի մը մշայն տևեց եւ մ.ճ ազդեցութիւն մը չունեցաւ։ Աստուք նոր շրջանին մը բացման յուստաւ շնչանա-նէրն էին աւելի քան ճշմարտ սկզբնաւորութիւն մը հայ հրապարակագրութեան։ Սկալապ Սրապաեան ջը, որ 1844ին հիմն-ւեցաւ լուրջութեան եւ Մասխան որ Պոլսում սկսաւ լուր տեսնել 1852ին, անոյն թերթեր էին ուր իրարու թուրքովն հակառակ ողիւղ յօդուածներ կը հիւրընկալուէին, եւ որոնց արդու ոգին, — եթէ կարելի է ըսել թէ ա-րդու ոգի մը կար անոնց մէջ, — իմաստակ ու վախկոտ պանդանոցականութիւն մըն էր։ Ոսկանեանն ու Սվանանն են որ Հայոց մէջ առաջին անգամ ըլլալով երեսն քերին «Բա-պարակագրութիւն»ը, բառին եւրոպական իմաս-տով, այսինքն հանրային հարցերու ինչպէս եւ գրական, բարոյական, իմաստասիրական խնդիրներու քննութիւնը՝ որչա աշխարհայե-ցողութեան մը տեսնելու նկատաւած անա-չաւ, հետեւողական, անկախ ուղղութեան մը պայծառօրէն պարզում։ Ոսկանեան իր «Արեւ-ւելք»ը հիմնեց Պարիզում 1855ին։ 1855ին Սվանեան կը հիմնէր Պոլսում իր «Մեղադան»։ Տարի մը յետոյ, 1857ին, Ս. Նազարեանց, Նալ-բանդեանի նաև Մոսկուայում կը հիմնէր «Հիւս-սիսախալը»։

Հայ ժողովրդին մասաւր վերանաւթեան մէջ այդ չրջանը ամենէն վճռականն է եւ ամե-նէն բեղունը։ Միթթա արարան, հաստատու-լով իր վառաւոր միաբանութիւնը վիսնու-կում, այդ վերածնութեան առաջին քարը դե-սեղաւ էր։ Իր յաջողութեամբ, վերակազմելով Հայոց Պատմութիւնը, ի լուր բերելով Հայոց հին գրականութիւնը, վերակենդանացնելով գրական լեզուն, հայերէնի թարգմանելով եւ բու-պական գրականութեան հրաշակներուն ու մտցնելով մեր մէջ արեւմտեան բանասի-րութեան մեթոտները, ստեղծելով հայրենա-սիրական, զիջցանակալ գրականութիւն մը հայ լեզուով, այդ հիմնաքարին վրայ բարձրա-ցուցեր էին շէնք մը վեհապանծ, որ իր մա-լուր մարմարին մեծ ճերմակութիւնով լոյս

սովորել հայ հողիին միտնվեալն մէջ, Անգլիոյ, Սրբութեան, իր անմահ վկայութ՝ կանգնեց էր ուրիշ սուս մը, որ կ'ը լրացնէր Մր իսխորաւան շործը, տուն մը Հայոց սարգիս կանախին յոսեթովը շինուած արևմտեղի ներկուած յոսեթովը շինուած արևմտեղի ներկուած մը որ իրեն շիմ ունէր ժողովրդական «ապրոս» լիւրսն, բարեբար, հողին Ստեղծիկ դուրս, — աստեղծիկ տապի ու յետոյ — Պոլսոյ, ինչպէս եւ տաճարական Հայաստանի մէկ խանի կեցողորնեւուն մէջ, նմանօրինակ ճիգեր կայծկտացած էին, աշխատանք ուղղութիւններով ձգտելով միեւնոջն նպաստակին ժիւ. դար ըն առաջինը կ'ապահովէ Միւլիշարէն գրեթէ դար մ'առաջ. իրականօրէն Պոլսոյ մէջ էր. իրման Վեռնի բնական, քանացած էր քանի մը դարէ ի վեր կ'առած հայ գրական գործը վերակալի ու արտադրած էր բազմաթիւ. բնաստեղծութիւններ, պատմական, քանրականական աշխատանքիւններ, ազգային, բարեգործութեան վրայ խորհրդածութիւններ, թարգմանութիւններ, եւ ուրիշ շատ մ'աշխատանք ու շանձեկան ներդաստնութիւններ որոնք բոլորն ալ գործարարութեան ախար կ'ընան ժիւ. դարուն սկիզբները. Յետոյ, հայեան պատմութիւնը կ'ընդլայնացնէր իմաստուն. կորովի, արդարաւարք ու հայաստանը ազգայնապետի պաշին դէմքի մը նկար, խնամական եւ հոռու գործի տիպար մը. ռեթ. դարու սկիզբը, հանձնարել երաժշտական մը, Պապա Համբարձում, կ'ը փորձէր կարգաւ որել Հայոց եկեղեցական երաժշտութիւնը, մարտիկ զանց օտարամտաւ աւելորդ պարզութիւն, հանել աշխարհական թափափածութիւնէն ու բնական էր ան, ու կ'ը յորիւր Հայոց հոս ծայրապետութիւնը իր աշակերտները շարունակած էին իր գործը. զարգացուցած էին հայկական եկեղեցական ու աշխարհիկ երաժշտութիւնը, բնականօրէն երաժշտութեան թեանքն ալ զանացած էին տարածիկ անարխիզմ մէջ. Գիտարուեալներու սերը ծաւալած էր հետազննել երկուսն եկած էին Պոլսեանները, ոչ ոնք իրենց ճարտարապետական տաղանդը անկողութեան յիւրաքանչեւներու մէջ. յայտնուած էին ու Հայապետի նստումը կ'ը ինչիւր ժիւ. յետոյ Պոլսոյ մ'առաջինը եւ քաղական թատրոնը դար ծանկատան ծանցած ըլլայ, ճիւղայնց պատմութիւն, հակառակ իր կորուստը ու հնամտ թեանքն թեանքն իրենեան եւ իր նկարագրի աննրեղիկ անարաւթիւններուն, յայտն կ'ը ընդէր ներկ

Նուէն բա տակերի եւ ծանրախոտ՝ զորոյի շատ-
 կութիւններ որոնք իրեն սեղ մը կու տան նոր
 գրական պատ մտ թեան մէջ, վարաց ոչ վառ-
 քէն, իրիման իր ցարքեր ակ ի բարեկարգ եւ-
 լինի՞նք՝ արձանագր կու տար, վերնակեր զի-
 ցազնական գրականութեան, կը հիմնէր նսեւ-
 ցու տ վատասակայ, ընիկ - հայկու կամ գրա-
 կանութեան րոշն մը, Արմուր ի վապարակա-
 ներն, ւ էր կազմուեցան Դարեգրի Սրտանձ,
 անանց, ճնանէն ի Սիպիւրի հեղինակ Տիգրանի
 եւ որմէ նոյն իսկ Բաֆիկի՝ իր գա-
 րացման առաջին չքօնի մէջ՝ հեղեկան սը-
 նուտ ու ներշնչում է առաջած և նա րորոր
 հակասակա էին սակայն ու չգոթ Միսիթա-
 րեանց գործունէութիւնը ազգած էր ազգին
 գարգիւցեալ դասին վրայ միայն, ժողովրդ-
 րան մեծամասնութեան անմասնելի կ'մտար,
 բաց ի նոր հիմնուած Վասպուրականէն, որ Մր-
 խիթարեան միտքը հանդու թեան րորոր խա-
 լերուն հետ հաղորդակցութեան գնելու նպա-
 տակն ուն քշուոյալից եւ էլ թանկան ներդր-
 անքներն, Տէրոյնցնորսն գործը, ինք-
 յին մէջ նոյն պայմամբ առգործուած այդ
 գործիչները ինչ ինչ կէտերու վրայ մասնա-
 առաջ կ'ըրժանանաւ ուրորում մէջ, իրարու կը
 ր դիմէին - նորածին րայց արդէն իսկ ջրաբար-
 րողութիւնութիւնը, մոռուածի ու գոռոց կա-
 թոյնկութիւնը եւ արեւելայնոյ նորաստաց
 լուսաւորչականութիւնը իրարու զմ կը մշ-
 քին վառաջ կ'որւ մը, ինքն պարագայի մէջ,
 ազգային ինքնութեան գրացու ու արթնացած
 էր, արդ ինքնութիւնը ազգային ինքնու գա-
 րացնելով, գրականութիւնը վերակենդանաց-
 նելով, գեղարուեստ արդեցնելով ապացու-
 ցանքներ ճից ուր կար մաղկուն րորը հատուած-
 ներուն մէջ, բայց չա իղները տարբեր էին
 ժողովրդական ներշնչումը դասական ներ-
 նչումին աշխարհաբար գը րալ ին զմ կը մա-
 քառէր, կ'ըրժանանաւ աննորոգութիւնը ա-
 րատ, խոն միւսածման զմ, ու կ'ըրժանանաւ հատու-
 ածներն ալ իրարու զմ պայքար մը որ չլիթի
 էր ի տառնալիցը, աւել ի տնտեսական քան
 ինքնաքննէն րոշակ, արեւելայնոյ ինքնու գա-
 րացնելով, գրականութեան, պերճաբասու թեան, գու-
 ճրականութեան, սեմեակի գրականութեան
 չըջանն էր, Միտ կողմէ, հակասակ այց րոր
 ան րոպացման ճիղերուն, մեր քաղաքը կը
 իր պահպանէին արիական հնորեան աւանդ-
 թեանց եւ մասնաւոր սարկութեան ներմու-

ծած հանրային կարգուսարքին չատ մը տխուր
սպանները՝ Եսափրանները կ'իշխէին ժողովր
դին վրայ, զայն վարելով իրենց բարե կամ
չար կամայականութեան համեմատ, նկատե-
լով մտադրական գործիչներն իրեն իրենց
ստորագրանալներուն ու գործիչները, քաջալե-
րելով զանոնք ու օգնելով անոնց, քանն՝ նր
ամիրան լուսաւորեալ անձ էր, բայց եւ զա-
նոնք հայածելով ու փշելով՝ երբ Եսափրան
խաւարամիտ էր՝ մերթ ալ իրարու ղէմ կը
կոռէին այդ ամիրանները՝ անձնական գոռձ
վճեմու հետեանքով, ու ժողովուրդն էր որ
կը տուէր միշտ պարտաբքն իսկ տեսակ մը
ծառայ էր այդ փոքրիկ ատատապետներուն
ձեռքը, կարող էին զայն կանգնել կամ տա-
պալել և ու իրենց քանակաւոր կատարելու
համար, այդ բռնաւորները յաճախ կը կրթնէ-
ին բռնութեան աղբիւրին, Սուլթանական կա-
ռավարութեան վրայ՝ զոր իրենց կռնակն ու-
նէին։ Այդ քառուկն մէջ, ուր այնքան գեղե-
ցիկ տարրեր այնքան տեղը տարրերու հետ
կը խառնամառնէին, բերելու համար որոշ,
հօր, սուր, պարզ ու առողջ լոյսը որ ժողո-
վրդին բոլոր խաւերուն մէջ կարող պիտի ըլ-
լար թափանցելու եւ ցոյց պիտի տար շիտակ
ու սխալը, ազնւոյ ու գեղեցիկը, անհրա-
ժեշտ էր Հրապարակագրութիւնը, այսինքն
ստեղծակէն դուրս ելած, Պաշտասէն վար իջած,
քնարը մէկքի ձգած, հրապարակի վրայ նե-
տուած ու ժողովրդին խառնուած, ժողովրդին
առօրեայ կեանքով միտն զբաղել իրեն նը-
պատակ ընտրած ու ժողովրդին լեզուովն ա-
նոր խոսող ու կեանքի ճամբայ մը անոր ցոյց
տուող պարզ ու յստակ եւ «գործող» գրական-
նութիւնը։ Ատի պիտի հիմնէր Բարոյական
Տունը, Գրական - Սեպտային Տունէն յետոյ
որ արդէն կառուցուած էր։

Ոսկանեան, Սվանեան, Նազարեանց, Նա-
բանդեան այդ բարոյական տունը կանգնու-
ները եղան իրենց ճեղք անուշապէս արդիւն
նաւոր հանդիսացած՝ թիչ ատենի մէջ. նոր
բարոյականը զոր կը քաղցէին այդ եւրոպա-
ցած Հայերը, քաջայայտ էինը, եւ կերպա-
րանափոխեց հայ ժողովուրդը։ Վիչ յետոյ
(1857ին) ամիրաններու դուռն իրեն կը տապալէր
ու կը հիմնուէր ազգային Սահմանադրութիւնը, ժողովուրդը իր հանրային կեանքին անկախ
տէրը կը դառնար, այսինքն գոնէ անկախ՝ հայ
բռնաւորներէն։ Միեւնոյն ատեն, այդ ճեղք

կ'ազդէր նոյն իսկ գրական շարժումին վրայ,
որ զուտ գեցեցկադիտականէն կը դառնար
կ'ըլլար ժողովրդական. Պէշկէթաչեան կը
հիմնէր (1857ին) հայ ժողովրդական թատրոն
մը, որ աշխարհաբար լեզուով թատերգու-
թիւններու ներկայացումով ազգային պատ-
մութիւնը կը ճանչցնէր ժողովրդին եւ կը
նկատէր վեհ զգացումներ ներշնչել տնոր և կը
հաստատուէին ընկերութիւններ՝ այլադասան
Հայերն իրարու մօտեցնելու, զոգրոցականաբար
զգացում մը մտրակելու, զեղարուեստներու ծաղ-
կումն ու ժողովրդականացումը խրախուսելու
համար։ Այս՝ աւտի «վճական» չըջանէ էր
հայ վերածնութեան՝ մինչեւ այդ վայրկեանը
Հայոց մէջ կային զարգացած, քաղաքա-
կրթուած, «եւրոպայած» քանի մը անհատներ
կամ քանի մը խմբակներ միայն. այդ վայր-
կեանին է որ «Հայ ժողովուրդ» մը կազմուիլ
սկսաւ, իր անցեալին գիտակցութիւնը ու-
նեցող, իր ներկային ոյսոյ ըմբռնումով
ստորաբուծ, լաւտգուն ապագայ մը կերակու-
մտահոգութեամբ լեւուած։

Այդ վճական վայրկեանը փութացնու-
նուն մէջ կարեւոր սեղ մը կը գրաւէ Բվա-
ճեան, թերեւս աւելի կարեւոր քան նոյն իսկ
Ոսկանեանը։ Ոսկանեան շատ աւելի մեծ,
աւելի կրթուած, աւելի հմուտ միտք
մըն էր քան Սվանեանը բայց գործեց իր մի-
ջավայրէն հետեւ, օր ան հանրային բոլոր
խնդիրները մօտէն քննելով անոնց ամենուն
վրայ օրը օրին չկրցաւ կարծիք ցոյցնել.
ընդհանուր սկզբունքներու պաշտպանութիւն
մը կ'զբաղմունք թաւն, պտնպանողականութեան
դէմ «սեռական» կռիւ մըն էր իր կատարած գոր-
ծը. թիւն՝ հակաաւակ առոր՝ իր սուր ու
հնչուն ձայնը, հետաւորութիւնը կ'սրելով, կը
հասնէր մինչեւ Պոլիս, հայ չըջանականներուն
մէջ կը թափանցէր, մտերքը կը յուզէր. հար-
ուածեալները կը կատաղեցնէր՝ զառնէր իրեն
ղէմ հաւատաքինութեան միջոցները ձեռք առնել
մղելու աստիճան. ատկից զատ, մինչեւ ու-
ղեւծուծ ֆրանսացած, Ոսկանեան կ'ապրէր.
կը դիտէր, կը մտածէր՝ Թրանսպիին մը պէս,
առանց իր ցեղին, միջավայրին ու ժամա-
նակաշրջանին մասնաւոր անդամներին
ի նկատի ունենալու. իր թիւ թիւն մէջ ամենէն
մեծ տեղը կը բռնէ հակակղերական պայարր,
որ ֆրանսացի ապատականներուն սիրական
պայքարն էր այդ միջոցին եւ է միշտ, Հայոց

մէջ, այդ պահուն, ինչպէս եւ այժմ, հակա-
կղերական պայքար մը իրական, անմիջական
պէտքեր մը չէր համապատասխաներ : հայ կղերը
ազատականութեան, ուսկալարութեան սկզբ-
բուն : ո՞ր հակառակ մարմին մը չէր, եւ չէ
եղած երբեք : հայ եկեղեցին տամկավարական
ոգիի վրայ հիմնուած է : հային հայ ժողովրդին
մէջ պահպանողականներ ու ազատականներ
թէ՛ աշխարհական եւ թէ՛ կղերական դասե-
րում : Սահմանադրութեան հաստատման ա-
ջակցեցան թէ՛ կղերականներ եւ թէ՛ աշխար-
հականները : մեր ցեղը կը գտնուէր — ու կը
գտնուի միշտ — այնպիսի կացութեան մը մէջ
որ զինք կը փարկալէ իր բոլոր հաստատման
բուն—կղերական ու աշխարհական—ազնիւ ու
ազատասիրտ անդամները սերտ միութեան մը
մէջ պահպանելու՝ իր տխուր վիճակին արմա-
տական քարոզիոթութեան միանադոյն աշխա-
տելու համար :

Ոսկանեան վեղարաւոր մը, «սեւագլուխ» մը
չէր կրնար տեսնել՝ առանց՝ աստառնա տեսածի
պէս ըլլալու : եւ առանց զոյգելու, «Գերբնէին
պէս, «Hommes noirs, d'ou sortez-vous?» : Աղբը
համար է որ այնքան վայրագ պայքար մը մը-
ղած է Այսպովորի Գարրիէլ վարդապետին
զէմ որ ունէր անշուշտ թիւրեթիւններ բաց
եւ ունէր մեծ արմանիքներ, ու նոյն իսկ Շա-
նադարեան Կաթակա վարդապետին զէմ որ
արժանիքէ ուրիշ բան չունէր : Շաղ առեւի
համեստ իմացականութեան մ քյալով, չատ
առեւի սահմանափակ դորդացում ունենալով
հանդէմ, չտեսնալով հանդերձ գրական այն
ամբար ու վեճի ոգի որով Ոսկանեան կը հաս-
դուեցներ իր մասնաժողովրդի : Սվաճեան կա-
տարած է գործ մը առեւի անմիջականապէս
արդիւնաւոր, առեւի յարմար մը միջավայրին :
վերջապէս, չողոգնուի մետէորայի մը պէս Հա-
յոց հրապարագրական հորիզոնին վրայ առեւ
մը փա ինչ յետոյ, Ոսկանեան յանկարծ ան-
հետացած է՝ այլ եւս Հայութենէ դուրս նոր
եւ՝ ոտար կեանք մ'ապրելու համար : եւ ասի
անարդարանայի է, որովհետեւ գործի՞ մը ինչ
ապիւրախտութիւններ, ինչ այլանդակութիւն-
ներ ալ որ տեսած ըլլայ իր ազգէն, իրաւունք
չունի ու յանալու : ցեղը որուն գաւակն է : ու
Ոսկանեանի այդ ախտը որոշումը կրկնապէս
դատապարտելի է, որովհետեւ ազգային գործի-
ք ըլլալէ գաղտնիով, զոնէ՛ ինչպէս անոջ՝ եւրո-

պական բարձր շրջանակի լը մէջ չէ տարած
իր ուժերը միջապառնին մեծ գործի մը նուե-
րելու (որով նորէն իր մտաւոր ձերքերուն
փառաւոր ապացուցումով)՝ փայլ ձգած պիտի
ըլլաւ, իր ցեղին վրայ, այլ գտած է իզմիրի
մէջ անկիւնը քանի մը Ռոյնբուր եւ իրման-
թէններու համար աննշան լրագրի մը հրա-
տարակելով իր կեանքին վերջին երեսուն տա-
րիները կորսնցնելու : Սվաճեան միշտեւ վերջ
ապրած ու կրուած է հայ միջավայրին մէջ :
օրուան բոլոր հարցերը տնտեսք քննած : ա-
նոց ամենուն վրայ իր դատաւ յոյսալիւն է :
առանց ու եւ է մոյհառնութեան ինչպէս եւ
առանց ու եւ է երկշառութեան՝ երբ իրապէս
տեղ ու միասակար անձի մը զէմ կրի կը
մղէր : ազգին իրական, Լական պոկականներ
տեսած, անմիջական գոհացում պահանջող պէտ
քերը նկատած, եւ անոց դարմանը մատու-
նի : բրած է :

Սվաճեանի կենսագրութիւնէն չատ քիչ բան
ծանօթ է, Պարսում ծնած է՝ հաւանականա-
բար, եւ Սիւսաքեանի աշակերտած : «Սե-
ղու» հիմնած է : հանրային բարոյականներ
վրայ ազդելու միակ նպատակով, տառաջ նա-
թական շահ մ'անկախու : Սիւս ցանազած
է ուրիշ գործերով մասնակի իր կեանքը : եւ
իր անձնական գրամով աղբիցներ իր թերթը,
որ ոչ միայն չէր կրնար զինքն ապրեցնել,
այլ իրեն զէմ բազմաթիւ թշնամիներ ստեղ-
ծելով, չատ մը հայաժանքներու գինքը են-
թական ընդլով՝ նիւթական տեսակէտով իրեն
վնասէն ուրիշ ոչինչ կարող էր բերել : Երեսն
նոյն իսկ ժամանակաւորապէս իր թերթը
բարեկամի մը լանձնած ու հանրի, ամուսնի,
աղբիս գործերու ետեւէն գացած է, ուզելով
գրամագլուխ մը չինել որով կարենար ամու-
նայն անկախութեամբ չաբուսակել իր թեր-
թին մէջ սկսած պայքարը, չէ յաջողած :
միւսած է ազգաստ :

Սվաճեանի ծրագիրն է եզրի եւրոպական
քաղաքակրթութեան սկզբունքներն ու ծանո-
թութիւնները ընդհանրացնել հայ ժողովրդին
բոլոր խաւերուն մէջ, եւ հայկական բարձր-
ուն թերթութիւններ չարաչաք քննադատա-
լով՝ վերանորոգել հայ ընկերութիւնը : «Սե-
ղու»-ի առաջին տարուան առաջին թիւին նախ-
յոդուածին մէջ, որ բարեկամի մը ուղղաւ նա-

մակի մը ձեռով է գրուած, Սվաճեան յառաջորէն կը պարզէ այդ ծրագիրը :

«...Անանկի դարի մը մէջ ուր գիտութեանց շուքը իր ճառագայթներն արձակելով, աշխարհի ամէն կողմէն սոցիալական խառնուրդներ հաւանակաւ վանելու կը ճգնէ, անանկի ժամանակի մը մէջ ուր միաբերուաւ եւ սիրտերու մէջ թափանցելով, միտքերն ու հոգիները կը կրթէ, անանկ ատեն մը ուր գիտութիւնը բազմէն ձեռքէն անոնելու կը սկսին փառք եւ բարեկեցութիւնը բաշխելու եւ շնորհելու իշխանութիւնը մեր ազգէն ալ ուղից կամայ կամ պարտաւորուեցան ակամայ զանոնք ճանչելու եւ իր գիրկը հրաւիրելու :

«Օտար ազգաց գիտութեանց եւ ուսմանց շնորհօք ստացած զօրութեանը, հարստութեանը եւ փառացը վրայ նախանձելով, մենք ալ անոր օգուաններուն մասնակից ըլլալու փափաքով, վերջին տարիներու մէջ կ'աշխատենք կոր, զոհեր ալ ընելով, զանոնք մեր մէջ ալ ծաւալել տալու : Բայց ինչո՞ւ համար մինչեւ էրմա բաւական յառաջդիմութիւն ըրած եւ մեր ուշխատութեանց ու ծախքերուն փոխարէնը ձեռք բերած չենք : միթէ գիտութիւնը խոստովագանց կամ պատրի՞չ զանուեցան, չէ նէ մենք պակասութիւն ունեցանք եւ զանոնք անցնելու ճամբան չգիտեցանք : Ազէկ գիտե՞ք որ յանցանքը գիտութիւններուն չէ, եւ փորձերով ալ համոզուած ենք ասոր : ուրիշն յանցանքը կամաց պակասութեան եւ մեր զանոնք անոնելու ճամբուն անգիտութեանն է :

«Բայց ինչո՞ւ համար այս պակասութիւնը : Քանզի գիտ ազէկ մը համոզված չենք՝ հասկընդողի պակասութեամբ կամ սակայնութեամբ՝ անոնց ամէն օգուաններուն : զի գիտ չենք ուզեր հաւատալ թէ ամենայնին արհեստէ մը անոնց օգնութեամբը մեծամեծ հնարքներ կը գտնի կամ մեծամեծ շահեր կ'ըլլայ, թէ փոքրիկ արուեստական փորձ մը անանկեկալ զիտեորու եւ հետեւաբար արժաւ հարստութիւններու պատճառ կ'ըլլայ, թէ անոնք ամէն վիճակի մարդոց ապահով ու հանգիստ կեանք մը կը ճարեն : Գիտ չը գիտենք թէ ինչո՞ւ համար կ'ուսուցնի պատմութիւնը, աշխարհագրութիւնը, եւ այլն : եւ թէ անոնք ուրիշ ցարք զարեւելու համար են, չէ նէ ուրիշ օգուտ մը ունին : Թէ գիտութիւնները մարդուս

միտքը սրելով ու նրբացնելով՝ անոր ինչ ըլլալը կը հասկնան, չար կրթքերը, մոլու թիւնները անկէ՝ կը հեռացնեն, անոր աստուածապաշտութիւնը կատարեալ ընելով Աստուծոյ կր մերձեցնեն :

«...Իմ նպատակս, բարեկալ՝ մ, ահա այս է՝ ազգին ճանչցնել գիտութեանց անհատնում օգուանները, եւ անոնցմէ զուրկ ըլլալը : «Հիմարիտ ազգաւորի մը սրտով, ազանց չողոքորթելու կամ՝ ասնկ ըսեմ՝ խաբելու, իր պակասութիւնները իրեն զիտցնել, ինքզինքին վրայ ունեցած չափազանց համարումը պակսեցնել, ուսմանց եւ գիտութեանց մէջ շատափառաւոր եւ անոնցմէ չչանելուն գլխաւոր պատճառներէն մէկն ալ ծուռ գրութեամբ եւ սխալ մեթոդներով ստանալ ուղիքը եւ զանոնք ձեռք բերելու : Հիմարիտ միջոցներն ու մեր վիճակին յարմարած կանոններն որո՞նք ըլլալը ցուցնել անոր :

Թերթին ուրիշ մէկ թիւին մէջ, պատասխանելով ընթերցողի մը որ նամակով մը իրեն դիտել տուեր է թէ Քեսապկով է ասոր անոր զէմ գրելով, ազգը ծագելու, եւ թէ պէտք է միայն «ուրիշ, բարոյական» յօգուածնեւ, հրատարակել լրագրներու, ահա ինչ որ կ'ըսէ Սվաճեան : «Մովորը կը պարտաւորէ ենթակա ինչպէս որ է անանկ փնտռու : պարտաւոր է ալ կը սորիպէ ինչպէս որ պէտք է անանկ ըլլալ : ասոնց ո՞րը արժանի է արգիօք շնորհակալութեան :

«Ես ալ միտքս դրած եմ, բարոյականի յորդորանքը բարոյականի վրայ խոսող երեւելի անձերէ ճառած ատեն, մեր ազգին անհատական պակասութիւններն ալ ծագելով պարտաւոր : որպէս զի ընթերցողներուն մէջէն ամէն մէկը իր պարտականութիւնը ճանչելով ինքզինքը ուղղելու ջանայ : վասն զի եթէ քիչ չափ զուարճալի կերպով չըլլայ, ազէկ գիտեմ որ զանի կարգացողները չափ քիչ պիտի ըլլան, եւ անոնք ալ ճանձրանալով պիտի կարգան :

«Իմ ընթերցողներս այս մտքին համար իս անարգեն, արհամարհեն նէ՝ «Միջոցն գտնել գիտին զարնեն նէ, շնորհակալութիւն ընդունած է աւելի ուրախ պիտի ըլլամ, աներբայ ըլլալով թէ ասանկ ընողները իրենց յանցաւոր կամ պակասաւոր ըլլալուն ճանչնած են : շնորհակալութիւնը ուրիշ ատեն կը պահան :

զեմ անոնցմէ :

«Գրիչս ձեռքս չառած, ուխտ ըրած եմ կարելի եղածին չափ շողոքորթութենէ հետու փախչելու, եւ ճշմարտութեան շաղին հետեւիլը սրբազան պարտք մը համարած եմ ինծի : Երազրապետի մը պարտքը համարուած է ամէն բան իր պայծառ աջօքը տեսնել եւ նոյնքան փոփոխ իր ընթերցողաց հաղորդել : Ըսել կ'ուզեմ որ կատարելութիւնը պակասութիւն դատելու չէ : պակասութիւնը կատարելութիւն հոշակելու չէ : վատասկի կամ պատուոյ կամ համբաւի յուսով ազգը խաբելու չէ : իմ պարտքըս ես ստանկ կը ճանչեմ : »

Այս առիւրը, որ գրական տեսակէտով ա՛յնքան սկար են, գեղեցիկ են ըստ յայտնի մաքուր պատկերովը զոր կը ներկայացնեն Անոնք հաւատարմօրէն կը ցոյցանեն Սվաճեանի հոգին, եւ կ'ուրուագեն զորք զոր ան կոչուած էր կատարելու, — այսինքն գործը հանրու-

թեան շահերուն նուիրուած մարդու մը, որ կ'ուզէ բուժել ազգային մարմնոյն բոյոր վէճքերը, գործածելով ծագրին այրող ու միանգամայն հրապուրիչ գործիքը ինչպէս եւ՝ ու աւելի յաճախ՝ լուրջ, յստակ, անվախ, անվերապա ճնշազատութեան նշգրակը :

Սվաճեանի գործն ու նկարագիրը Անանիտի ընթերցողներուն ճշգրտօրէն ծանոթացնելու համար՝ լաւագոյն միջոցն է Վիեղուսին մէջ երեւցած գլխաւոր յոգնածներուն վերլուծումը տալ, քանի մը նշանակալից հաւատածներու յիշատակումով :

ԱՐՇԱԿ ԶՈՊԱՆԵԱՆ

(Շարունակելի)

Գ Ե Ր Ե Զ Մ Ա Ն Ը

Ահագնամեծ քաղաքացաւ գերեզմանին հայրենի
երախը լայն ուր ունի ինկան քաջեր ինքնազոյ՝
Նորագուեցաւ թարմ արեամբ պատմուճանը ծիրանի
Ու ապառաջին անոր սակ սոկորները հընածոյ :

Արքայորդի՛, միայն գո՛ւն խոժոռագէմ, սեպանեւ
կանգնած եզրը զամբանին, դժնէ խոհեր կ'որոճաւ :
Կ'ընկզմի շուրջը աշխարհ ու արեւը քեզի սեւ
Կ'երեւայ առմբ մը ինչպէս կործանումի վերահաս :

Արքայորդի՛, օ՛ն, թօթուէ՛ թախիժը վատ, ետական :
Եղբարմարք թող հեծեն ու թող գանձե՛ր բերազին
Թաղուին իր հետ ու ըլլան զոհարեբումի բը փառքին :

Դեռ թաց աչքեր համբարձիկ յոյսով քեզի՛, տե՛ս, կուգան
Փնտրուել սուր մ'աջիգ մէջ... : Շողացո՛ւր զայն 'ւ ետեւէդ
Վազցո՛ւր ամբօրը եւ տա՛ր նոր արիւնքներն արփաւէտ :

Վ. ՏԻՐԱՆԵԱՆ